

VASILE VASILE

**MĂNĂSTIREA NEAMȚ –
STRĂVECHE VATRĂ
DE CULTURĂ MUZICALĂ**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
IAȘI, 2016

*Memoriei Părinților mei
– MARIA și GHEORGHE –
și celor pe care-i consider printre părinții spirituali:
arhimandritul Victor Ojog și arhidiaconul Ivan Ioan.
Ei mi-au cultivat sentimentele de dragoste față de Dumnezeu
și de frumosul întru cinstirea Lui –
muzica bisericească străbună.*

Cuprins

I. Considerații preliminare	7
II. Cele mai vechi date despre tradițiile muzicale din Mănăstirea Neamț	21
III. Evoluția școlii muzicale de la Mănăstirea Neamț din perioada paisiană și post-paisiană	119
IV. Marii reprezentanți ai școlii muzicale nemțene	261
4.1. Iosif Protopsaltul	261
4.2. Macarie Ieromonahul	332
4.3. Visarion Protopsaltul	391
4.4. Dorothei (Doroftei) Iordachiu Ieromonahul și Protopsaltul	477
V. Alți reprezentanți ai școlii muzicale nemțene	492
VI. Evoluția cântării corale la Mănăstirea Neamț	604
VII. Tipografia muzicală de la Mănăstirea Neamț	642
VIII. În loc de concluzii	659
IX. Anexe	662
Bibliografie	700
Indice de nume	725

I. Considerații Preliminare

În contextul preocupărilor multilaterale de cercetare obiectivă și profundă a trecutului culturii și spiritualității românești și a locului ocupat de acestea în peisajul cultural ortodox, balcanic și european, se evidențiază cu tot mai multă pregnanță *necesitatea studierii domeniului muzical*, multă vreme limitat doar la pragul începuturilor artei de factură cultă, de tip occidental, din secolul al XIX-lea, neglijându-se contribuția carpato-danubiano-pontică la dezvoltarea pe pământ românesc a artei de factură populară și a muzicii și spiritualității de sorginte bizantină.

Actualitatea problemei nu mai necesită argumentări, ci trebuie doar subliniată rămânerea în urmă a cercetărilor muzicologice față de cele literare, arhitectonice, sau ale artelor plastice din perioada medievală. Această întârziere a îngăduit formularea unor ipoteze neștiințifice, dintre care o parte va fi adusă în discuție în următoarele pagini, paralel cu conturarea unor variante bazate pe date concrete care le anulează sau le diminuează consistența celor dintâi. Lipsește în prezent un studiu sistematic asupra muzicii ecleziastice românești, care și-a avut rolul ei deosebit în spiritualitatea timpului, în plămădirea spiritualității noastre și în dezvoltarea muzicii populare și a celei de factură cultă. Lucrarea pe care am consacrat-o acestui domeniu¹ se cere revăzută și reeditată. Alături de folclorul muzical, muzica de cult s-a practicat cu câteva secole mai înainte de a se fi încheiat procesul etnogenezei poporului român² și și-a continuat existența până în timpurile actuale, participând la plămădirea ființei spirituale a neamului nostru.

Geneza acestei lucrări își găsește sorgintea în dorința autorului de a arunca noi fascicule de lumină asupra unui vast capitol de cultură românească, respectiv asupra uneia dintre cele mai vechi și mai importante vetre de cultură muzicală religioasă ortodoxă din Moldova.

---

¹ Vasile Vasile, *Istoria muzicii bizantine și evoluția ei în spiritualitatea românească*, vol. I și II, Editura Interprint, 1997.

² Gheorghe Ciobanu, *Manuscrisul muzical al lui Evstatie de la Putna (1511)*; în: *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1979, p. 323.

Alegerea temei și a vetrei de spiritualitate nu este întâmplătoare, ci a avut în vedere realizarea unei secțiuni transversale în evoluția muzicii noastre bisericești din cele mai vechi timpuri până în perioada modernă, cu aderențele și extinderile ei culturale. În același timp, ea reprezintă o preocupare din anii seminarului nemțean, când mi s-au deschis primele perspective, doar imaginare, prin modelul oferit de eminenții mei dascăli: arhidiaconul Ivan Ioan, arhimandritul Victor Ojog, profesorii Ștefan Alexe și Ioan Serafimceanu, preotul Vasile Ignătescu, scrutători ai trecutului cultural și muzical al mării lavre moldave. Lucrarea permite investigarea cântării bizantine într-una din cele mai vechi vetre românești, din timpuri îndepărtate până în perioada cristalizării și impunerii definitive a unui stilul autohton, în forma monodică tradițională, continuat de cea corală, reprezentând osmoza unei tradiții multisekulare și a unui gen de muzică ce va căpăta în țara noastră valențe inedite. În același timp, ea înlesnește urmărirea unor interferențe ale muzicii bizantine cu cea populară românească și cu cântecul de lume – născut în imediata vecinătate a cântării de străină – precum și o panoramă asupra marilor reprezentanți ai școlii muzicale de la Mănăstirea Neamț – care sunt în același timp reprezentanți ai muzicii ortodoxe – asupra creației și a aportului lor la procesul îndelungat de autohtonizare și de românire a cântării de cult.

Mănăstirea Neamț – străveche vatră de cultură românească

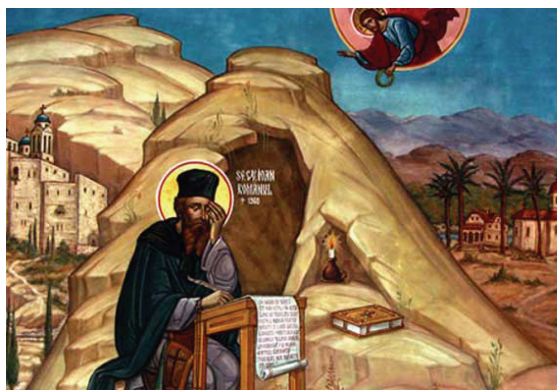
În felul acesta sper să aduc noi argumente ce demonstrează „cât de greșite sunt acele teze care susțin că românii au împrumutat toată muzica lor de la slavi și anume de la bulgari, că monahii bulgari au adus și

au creat muzică pentru români, cum eronat se exprimă Palikarova”³. În ultima vreme se discută, dimpotrivă, tot mai mult și mai intens, despre o inversă influență – românească asupra culturii bulgare – confirmată, printre altele de picturile românești de la Arbanassi.

Alegerea acestei importante vetre de cultură moldovenească medievală și modernă, urmată de cea a viitorului volum – dedicat Iașilor – centre total diferite (unul aparține mediului monastic, iar celălalt mediului urban) – a fost dictată și de faptul că ele, mai mult ca oricare altele, s-au numărat printre principalele gazde ale următoarelor mari confruntări:

- pentru biruința limbii române în Biserică;
- pentru românirea cântărilor și conturarea unui stil autohton la care își aduseseră partea de contribuție generațiile anterioare, asigurând menținerea lui în matca bizantină;
- pentru introducerea cântării corale și a notației guidonice și apoi a unei literaturi cultice cu trăsături specifice;
- pentru scrierea și tipărirea de cărți de muzică, ce cuprind, la început numai texte și apoi și melodiile lor, practicate secole de-a rândul în forma orală.

Planul muzical ține pasul cu cel spiritual, mănăstirea al cărei trecut face obiectul acestui demers de bizantinologie muzicală numărându-se printre principalele focare de cultură din țara noastră și unde au crescut vrednici cărturari, ierarhi, arhierii, vicari, episcopi, mitropoliți, patriarhi și unde s-au nevoit chiar sfinți, precum Sfântul Paisie Velicicovschi și Sfântul Ioan Iacob Hozevitul.

Sfântul Ioan Iacob de la Neamț, Hozevitul

Încercând să înving dificultățile pe care le ridică cercetările unor perioade îndepărtate și încețoșate din trecutul nostru muzical (ce nu ne păstrează prea multe dovezi precise) precum și povara și capcana unor ipoteze nefondate științific și controversate anterioare, voi urmări

³ Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, Editura Academiei, 1971, p. 244 (a se vedea și V. Palikarova – Verdeil – *La musique byzantine chez les bulgars et les russes [du IX-ème aux XIV-ème siècle]*, Kopenhague, 1953, p. 216.

evoluția muzicii în vatra nemțeană în climatul dezvoltării generale a cântării bizantine pe pământ românesc și în contextul culturii medievale, raportată și la situația culturală a popoarelor vecine, cu iradieri ce angajează multe alte vetre similare din țară și chiar din Muntele Athos, de unde vin nu numai confirmări dar și imbolduri.

Prezenta lucrare își propune să aducă noi și incontestabile dovezi ale dezvoltării spiritualității românești într-un domeniu în care s-a crezut multă vreme că noi am fi luat totul de-a gata, ignorându-se faptul că neamul nostru, posesor al unei culturi populare remarcabile, a asimilat fără a prelua în mod brut din ceea ce ofereau culturile vecine, ci putându-se discuta despre unele contribuții la evoluția acestora. Dimpotrivă, spiritualitatea românească a exercitat asupra acestora puternice influențe, într-o vreme când oprimarea otomană s-a izbit de rezistența unui popor iubitor de libertate, dreptate și frumos, născut creștin și cunoscând noua religie de la cel dintâi chemat dintre apostolii Mântuitorului, Sfântul Andrei și hotărâți să și-o apare.

În munca de punere în valoare a echivalentelor muzicale ale primelor texte religioase, ale cronicilor și ale tipăriturilor în limba slavonă și română și ale capodoperelor de pe pereții Voroneșului, Humorului, și Moldoviței, ale miniaturilor Dragomirnei, ale manuscriselor lui Gavriil Uricul, ale arhitectonicii Trei Ierarhilor lui Vasile Lupu și a Putnei lui Ștefan cel Mare, lucrarea se dorește o modestă contribuție originală ce focalizează fenomenul muzical, interpretativ și creator dintr-una dintre vetrele reprezentative ale spiritualității românești. Ea poate fi extinsă asupra multor altor vetre asemănătoare, în scopul realizării unei imagini mai complete a peisajului muzicii românești din perioada medievală, care este eminentemente religioasă, ca și întreaga cultură a epocii.

Prea puțin s-a insistat asupra rolului muzicii religioase în cultura națională și s-a atras atenția asupra necesității studierii legăturilor ei cu tradițiile artistice confirmate documentar încă din primele veacuri de afirmare a spiritualității românești, când este martirizat Sfântul Sava de la Buzău, care – așa cum sună actul de acuzare – „cânta psalmi”, sau Sfântul Niceta de la Remesiana, autor de cântări de cult viabile în timp și a unei lucrări teoretice în care am găsit cea mai frumoasă definiție dată muzicii.

În *Referatul* prezentat în ședința Comitetului de conducere al Uniunii Compozitorilor, la 19 decembrie 1966 și publicat în revista *Muzica* din ianuarie 1967, se preconiza valorificarea moștenirii muzicienilor înaintași și realizarea și pe plan muzical a ceea ce istoria literaturii române făcuse deja, prin publicarea și valorificarea critică a unor lucrări ca *Liturghierul* lui Macarie, *Tetraevanghelul* lui Coresi, la care se poate adăuga *Palia de la Orăștie*, *Didahiile* lui Antim Ivireanu, *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, *Biblia* lui Șerban Cantacuzino ș.a.

„Legând actualitatea de trecut – continuă materialul menționat – vom face cunoscute pe plan intern și extern *vechimea culturii noastre muzicale (...)* și *forța de iradiere asupra culturilor muzicale vecine*”. Pentru etapa următoare *Referatul* preciza că este necesar să se realizeze „publicarea integrală a manuscriselor românești de la Putna, cele scrise de Filothei sin Agăi Jipei, de protopsaltul Șărban, de Ion sânu Radului Duma Brașoveanu, Iosif și Visarion de la Neamț etc.”⁴.

Dezideratele acestui referat veneau pe fundalul unor mai vechi preocupări, uneori sporadice, ale diferiților muzicieni, teologi și cercetători care atrăseseră atenția asupra necesității cunoașterii fondului vechi de cultură muzicală românească. Și trebuie consemnată astăzi realizarea – chiar dacă parțială – a acestui minunat vis, prin scoaterea la lumină a importantului fond manuscriptic de la Mănăstirea Putna și al celui datorat lui Filothei sin Agăi Jipei, dar și rămânerea în urmă cu ultimii dintre psalții citați, Iosif și Visarion de la Neamț.

Tiberiu Brediceanu afirmase în *Istoricul și starea actuală a cercetării de muzică populară românească* că: „În unele privințe și muzica bisericească este o creație a poporului”⁵, militând pentru reconsiderarea ei. În consens cu Brediceanu, încă la începutul secolului trecut, preotul și viitorul academician, Nicolae M. Popescu, scria: „cultivată de Biserică veacuri întregi, muzica face parte însemnată din istoria culturală și a

⁴ *Valorificarea moștenirii muzicienilor înaintași*; în: *Muzica*, București, An XVII, nr. 1, ianuarie 1967, p. 7.

⁵ Tiberiu Brediceanu, *Istoricul și starea actuală a cercetărilor de muzică populară românească*, comunicare prezentată în limba franceză, cu titlul *Historique et état actuel des recherches sur la musique populaire roumaine*, la Congresul artelor populare de la Praga, octombrie 1928 și publicată în: *Art populaire*, Travaux artistiques et scientifiques du I-er Congrès International des Arts Populaires, Praga, tom. II, Paris, 1931, pp. 133-140, republicată în: Brediceanu, Tiberiu – *Scrieri*, București, Editura muzicală, 1976, p. 65.

devenit patrimoniu național”⁶. În studiul său, *Perspective și preocupări teoretice în istoria muzicii românești*, Liviu Rusu consemna numai cu un an în urmă: „Pentru orientarea cercetărilor muzicologice în privința rolului ce l-au avut în epoca feudală târzie anumite personalități muzicale, dascăli cu merite deosebite, precum și școlile ce le-au întemeiat aceștia împreună cu ucenicii lor, pe lângă mănăstiri și diocenze, s-a făcut până în prezent foarte puțin”⁷. După ce arăta necesitatea imperioasă a alcătuirii bibliografiei generale a muzicii românești și a adunării și studierii documentelor muzicale din mănăstiri, arhive de stat și diferite biblioteci, care se află răsfirate asemeni unor *membra disjecta* și care „așteaptă de veacuri să fie îngrijite, cercetate și valorificate”, compozitorul Sigismund Toduță continua pledoaria pentru valorificare patrimoniului muzical medieval românesc, apreciind pe bună dreptate, că „fiecare neumă scrisă a acestor documente inestimabile echivalează cu valoarea primelor slove așternute pe hârtie de cronicarii noștri”. Eminentul muzician afirma că „fiecare simbol al acestor texte, mărturie a unei culturi superioare multisekulare pe meleagurile noastre, echivalează cu frumusețea icoanelor și frescelor de la Putna, Neamțu, Voroneț, Suceava”⁸.

Revenind la dezideratele formulate de *Referatul* citat mai sus, se poate constata cu satisfacție că s-au înregistrat realizări notorii, cunoscute și apreciate peste hotarele țării noastre cu recunoașterea importanței pe care o prezintă pentru tradiția muzicală din Moldova pentru legăturile culturale est-vest⁹. E vorba despre publicarea în facsimil a unor valoroase documente muzicale putnene de către Gheorghe Ciobanu,

⁶ Nic(olae) M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, București, 1908, p. 1.

⁷ Liviu Rusu, *Perspective și preocupări teoretice în istoria muzicii românești*; în: *Studii de muzicologie*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1966, p. 140.

⁸ Sigismund Toduță, *Muzicologia și specializarea postuniversitară*; în: *Muzica*, București, nr. 7, iulie 1970, p. 6.

⁹ Consemnez în acest sens doar un singur exemplu în care se recunoaște rolul psaltților români în păstrarea și cultivarea tradițiilor muzicale bizantine și anume interviul pe care semnatarul acestei lucrări l-a luat bizantinologului Dimitri Conomos, în urmă cu peste un sfert de veac: Vasile, Vasile – *Tradiția muzicală din Moldova este importantă și pentru est și pentru vest*; în *Cronica*, Iași, An XVIII, nr. 35 (918), 2 septembrie 1983, p. 8.

Marin Ionescu și Titus Moisescu: *Antologhion*¹⁰, *Antologhion (Manuscris nr. I – 26/B.C.U.M.E Iași)*¹¹ – *Antologhionul* lui Evstatie Protopsaltul Putnei¹², *Antologhionul* de la Leipzig¹³ și *Manuscrisul de la Dobrovăț*¹⁴, de tipărirea *Psaltichiei rumânești* a lui Filohtei sin Agăi Jipei¹⁵ – cel mai vechi manuscris în limba română cu notație muzicală, cunoscut până acum în cultura noastră. A fost restituit cercetării *Leționarul evanghelic de la Iași* – publicat de Grigore Panțiru¹⁶, urmat de antologia de muzică psaltică publicată de Gheorghe Ciobanu¹⁷ și această activitate de restituție continuă cu tipărirea în ultima vreme a creațiilor lui Mihalache Moldovlahul, ale lui Ghelasie Basarabeanu și Nectarie, protopsaltul Sfântului Munte Athos. Recent au apărut trei volume cuprinzând creația lui Ghelasie Basarabeanu¹⁸ și primele două volume din creația lui Nectarie

¹⁰ *Școala muzicală de la Putna Manuscris Nr. 56 / 544 / 576 I de la Mănăstirea Putna, Antologhion*, vol. III, Documenta, din seria *Izvoare ale muzicii românești*, Ediție îngrijită prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, București, Editura Muzicală, 1980 și vol. III B, din aceeași serie, transcripta, *Stihirar – Transcriere în notație liniară* de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, București, Editura Muzicală, 1984.

¹¹ *Școala muzicală de la Putna, Manuscrisul nr. I-26 / Iași, Antologhion*, vol. IV, Documenta, din seria amintită, Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, București, Editura Muzicală, 1981.

¹² *Antologhionul lui Evstatie Protopsaltul Putnei*, vol. V, Documenta – din seria menționată, Ediție îngrijită și adnotată de Gheorghe Ciobanu și Marin Ionescu, Prefață și studiu introductiv de Gheorghe Ciobanu, București, Editura Muzicală, 1983.

¹³ *Școala muzicală de la Putna, Manuscrisul nr. 12/ Leipzig, Antologhion*, Ediție îngrijită și adnotată de Titus Moisescu, vol. VI, Monumenta, din seria menționată mai sus, București, Editura Muzicală, 1985.

¹⁴ *Manuscrisul de la Dobrovăț*, Ediție îngrijită de Titus Moisescu, vol. XI, din aceeași serie, Editura Muzicală, 1994.

¹⁵ *Filohtei sin Agăi Jipei – Psaltichie rumânească*, Ediție îngrijită de Sebastian Barbu-Bucur, I, *Catavasier*, în seria *Izvoare ale muzicii românești – Documenta et transcripta*: vol. VII A, București, Editura Muzicală, 1981; vol. II, *Anastasimatar*, vol. VII B al seriei amintite, București, Editura Muzicală, 1984; vol. III, *Stihirarul*, vol. VII C al colecției amintite, București, Editura Muzicală, 1986; vol. IV, *Stihirar-Penticostar*, vol. VII D al colecției amintite, București, Editura Episcopiei Buzăului, 1992.

¹⁶ Grigore Panțiru, *Leționarul evanghelic de la Iași*, București, Editura Muzicală, 1982.

¹⁷ Gheorghe Ciobanu, *Muzică instrumentală, vocală și psaltică din secolele XVI-XIX*, seria *Izvoare ale muzicii românești*, vol. II, București, Editura Muzicală, 1978.

¹⁸ Ghelasie Basarabeanu, *Vecernier și utrenier*, în colecția *Izvoare ale muzicii românești*, volumul XI A; *Idem, Liturghier*, volumul XI B, București; *Idem, Doxastar*, volumul XI C, Cântări adunate, transliterate, diortosite și transcrise în notație liniară de Sebastian Barbu Bucur și Ion Isăroiu, București, Editura Muzicală, 2004, 2005 și 2006.

Protopsaltul Sfântului Munte Athos, primul consacrat cântărilor Sfintei Liturghii¹⁹ și al doilea – cântărilor *Stihirarului*²⁰; a fost restituit *Anastasimatarul* lui Mihalache Moldovlahul²¹, a apărut o primă încercare de inventariere a manuscriselor de muzică psaltică, a bizantinologului Alexie Buzera²², un catalog al documentelor de muzică din bibliotecile comunităților românești din Athos, al bizantinologului Sebastian Barbu Bucur²³, primele trei volume ale catalogului manuscriselor de muzică realizate de psalți și copiiști români din toate așezămintele monahale din Athos, sau scrise în Athos și aflate în prezent în diferite fonduri din țară, primul apărut în 2007²⁴, secundul în 2008²⁵ și al III-lea în 2013²⁶, lucrări încununuate cu premiul *Ciprian Porumbescu* al Academiei Române, primele două volume ale cataloagelor de muzică de cult din țară, realizate de bizantinologii Vasile Vasile, Florin Bucescu, Constantin Catrina, Alexandrel Barnea, Zamfira Dănilă și P. S. Ioachim Băcăoanu, în cadrul unui grant al Universității de Arte „George Enescu” din Iași²⁷, realizate după cele mai recente norme codicologice, expuse într-un material anticipativ²⁸. Au început investigații profunde ale unor fonduri din țară și se extind cercetările privind evoluția muzicii bizantine în diferite vetre de cultură românească, finalizate prin studii doctorale, unele publicate în

---

¹⁹ Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos – *Cântările Sfintei Liturghii*, ediție realizată, îngrijită și studiu introductiv de Vasile Vasile, București, 2004.

²⁰ Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos – *Stihirarul, Prolegomena* de Vasile, Vasile București, Editura Evanghelistos, 2008.

²¹ Mihalache Moldovlahul – *Anastasimatar*, Ediție îngrijită de Sebastian Barbu – Bucur (deși pe copertă apare ca autor), vol. I, II, III (al III-lea volum purtând subtitlul *Muzică bizantină în veșmânt românesc sec. XVIII*), București, Editura Muzicală, 2008, 2011 și 2013.

²² Alexie Buzera, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Craiova. Fundația Scrisul Românesc, 1999.

²³ Sebastian Barbu Bucur, *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, București, Editura Muzicală, 2000.

²⁴ Vasile Vasile, *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I, București, Editura Muzicală, 2007.

²⁵ *Idem*, *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. II, București, Editura Muzicală, 2008.

²⁶ *Idem*, *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. III, București, Editura Muzicală, 2013.

²⁷ *Catalogul manuscriselor de muzică sacră din Moldova – secolele XI-XX*, vol. 1 și vol. 2, Iași, Editura Artes a Universității de Arte «George Enescu», 2010.

reviste centrale, *Muzica*, *Biserica Ortodoxă Română* sau în cele profilate pe bizantinologie muzicală: *Byzantion*, *Byzantion Romanicon*, *Acta Musicae Byzantinae* etc.

Din păcate, așa cum am anticipat, creația și activitatea celor doi eminenți reprezentanți ai școlii de la Mănăstirea Neamț amintiți mai sus – Iosif și Visarion Protopsaltul – au rămas în continuare în zona dezideratelor și a formelor incipiente de investigare de acum aproape o jumătate de secol și urmele activității lor trebuie extinse și la mănăstirile învecinate îndeosebi în Mănăstirea Agapia. Un antologhion paisian restituie interpreților și cercetării o bună parte din tezaurul muzical al comunităților monahale nemțene și din împrejurimi²⁹.

La acțiunea de valorificare a fondului de aur al muzicii noastre psaltice s-au angrenat și bizantinologi străini. Am în vedere pe slavista de la Oxford, Anne Pennington, autoarea mai multor studii consacrate școlii muzicale de la Putna și a volumului *Muzica în Moldova secolelor XV-XVI*³⁰ și pe mai tânărul ei continuator, bizantinologul Dimitri Conomos. Se adaugă și bizantinologul grec Gregorios Stathis, în ale cărui cataloage pot fi depistate trimiteri și la psalți aparținând vetrei de cultură muzicale Neamț, la care se vor face trimiteri concrete în cuprinsul prezentei lucrări. Mențin dorința și speranța exprimate în urmă cu mai mulți ani³¹, de a vedea tipărite și celelalte volume ale eminentului bizantinolog grec citat, în care să putem identifica și alte documente prețioase referitoare la viața muzicală a comunităților monahale athonite,

²⁸ Vasile Vasile, *Necesitatea alcătuirii catalogului manuscriselor muzicale bizantine realizate de români* – comunicare la Simpozionul internațional de muzică bizantină, Sibiu, august 2007, în: *Muzica*, București, Serie nouă, Anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie-martie 2008, pp. 127-136.

²⁹ *Antologhion paisian* Tomul I *Perioada Triodului* Cuprinzând cântări, parte traduse, parte alcătuite de sfinții părinți paisieni, Ieremia Monahul, Ignatie Monahul, Iosif Schimonahul, Macarie Ieromonahul, Visarion Ieromonahul, Calinic Ieromonahul, precum și de alți cuvioși părinți care au viețuit în obștile paisiene, acum pentru întâia dată tipărite, cu un studiu de Vasile Vasile – *Ieromonahul Visarion Protopsaltul* – București, Editura Σοφία, 2005.

³⁰ Anne E. Pennington, *Muzica în Moldova medievală – secolul al XVI-lea – Music in Medieval Moldavia – 16th century* – Cu un eseu de D. Conomos – with an essay by D. Conomos, Ediție îngrijită de Titus Moisescu, București, Editura Muzicală, 1985.

³¹ Vasile Vasile, *Manuscrisele muzicale din Muntele Athos, tom III de Gregorios Stathis*; în: *Muzica*, București, Serie nouă, An IX, nr. 2 (34), aprilie-iunie 1998, pp. 153-157.

deși, în mai multe discuții pe care le-am purtat în casa sa de sub poalele Acropolei, mi-a explicat marile dificultăți pe care le are de întâmpinat în descifrarea textelor românești scrise cu litere chirilice. De aceea, devine și mai actuală astăzi, în condițiile afirmării unui ecumenism tot mai evident în practică, afirmația bizantinologului Dimitri Conomos privind rolul important al tradițiilor muzicale din Moldova pentru Orient și pentru Occident³².

Se impune și precizarea că unele dintre lucrările tipărite, amintite mai sus, au început să intre și în circuitul interpretativ și al cercetării precum și în sfera intereselor componistice. Dacă m-aș opri doar asupra lucrării compozitorului ieșean, Viorel Munteanu, *Glasurele Putnei*, premiată de Academia Română și care se inspiră din tezaurul muzical al școlii de la Putna, aș surprinde doar unul dintre cele mai fericite exemple de valorificare componistică a fondului melodic românesc de factură bizantină din documentele medievale. Îndrăznesc să cred că lucrarea amintită este printre cele dintâi care valorifică în mod creator, în forme recunoscute prin profesionalismul lor, aceste importante documente puse în circulație și ideile bizantinologilor îngrijitori ai prestigioaselor volume aparținând tezaurului muzical putnean.

Cultura muzicală bizantină nu interesează numai ca sursă de inspirație și pentru atestarea unei spiritualități autohtone inconfundabile și de necontestat, ci și pentru cunoașterea excepționalului rol jucat de ea în viața sufletească a poporului nostru, fapt exprimat în mod magistral de George Călinescu, atunci când se referea la literatură: „Poporul român a avut ca mijloc de perfecțiune sufletească limba superioară, ritualurile, tradițiile orale, cărțile bisericești. Când întâile cronici se iviră, ele așteptau o expresie rafinată, efect al unei înaintări culturale neîntrerupte. Nouă este numai literatura de tip occidental (poezie profană, proză analitică, dramă). Când o adaptam, aduceam un suflet exprimat și două sute de ani ne-au fost de ajuns să producem o literatură superioară de mulți invidiabilă”³³. Extinderea observațiilor ilustrului istoric și critic literar român asupra domeniului muzical devine o necesitate pentru oricine vrea să înțeleagă sensul evoluției spiritualității

³² *Idem, Tradiția muzicală din Moldova este importantă...., loc. cit.*

³³ George Călinescu, *Istoria literaturii române Compendiu*, București, Editura Pentru Literatură, 1968, p. 15.

noastre. Căci sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au adus muzicii românești primele opere ce racordează acest mod de exprimare muzicală la cel occidental, în care își va găsi un loc distinct, alături de celelalte culturi naționale. Aceste opere se altoiau pe un puternic trunchi de simțire și exprimare artistică, crescut în grădina neamului nostru, alături de celelalte forme de spiritualitate dominate de cultura religioasă, așa cum s-a întâmplat chiar în creația genialului George Enescu, cel care a intuit valoarea patrimoniului bizantin și l-a integrat în propria creație – chiar dacă în forme intuitive – după cum am dovedit-o într-un material pe această temă, revăzut și adăogit mereu³⁴.

„Deși istoria nu ne-a conservat noțiuni amărute despre cântările bisericești la români în secolele trecute, nici despre școalele unde ele se predau, nici despre sistemul după care se predau ele și se executau prin biserici, totuși din monumentele istorice găsite în țară și din cele făcute de străini despre țara noastră, putem a ne convinge că la români, de când există religia și Biserica creștină, totdeauna a existat și cântarea bisericească și împreună cu dânsa și școala de cântări bisericești și anume pe la mitropolii, episcopii, monastiri și pe la școalele sătești ce unii dintre boieri înființau pe la proprietățile lor”³⁵ – scria cu mai bine de 100 de ani în urmă, episcopul Melchisedec, unul dintre cei dintâi cercetători ai acestui domeniu, conturat și în ipostaza de bizantinolog în monografia ce i-am dedicat³⁶.

Pentru înțelegerea cât mai corectă a rolului muzicii religioase în viața spirituală românească din secolele învăluite de negura timpului,

---

³⁴ Vasile Vasile, *Integrarea muzicii bizantine în creația enesciană – conferință ținută la Copenhaga*, în 1998, apoi comunicare la Simpozionul Internațional de Muzicologie George Enescu, cu titlul *George Enescu – „homo religiosus”* – 10-11 septembrie 1998, publicat parțial în: *Academica*, București, An VIII, nr. 12 (96), octombrie 1998, pp. 12-13, publicată într-o formă revăzută, cu titlul *Integrarea muzicii bizantine în creația enesciană*; în: *Biserica Ortodoxă Română*, București, An CXXII, nr. 9-12 septembrie-decembrie 2004, pp. 645-660; republicată în: *Glasul Bucovinei*, Cernăuți – București, Institutul cultural Român, An XII, nr. 1/2005, nr. 45, pp. 76-96 și în formă completă în: *Teologie și viață*, Iași, An XIII (LXXIX), nr. 1-6, ianuarie-iunie 2005, pp. 347-370, apoi în: *Byzantion Romanicon*, vol. VII, Universitatea de Arte George Enescu Iași, 2007, pp. 222-243.

³⁵ (Episcop) Melchisedec, *Memoriu pentru cântările bisericești din România*, Bucuresci, 1882, p. 6.

³⁶ Vasile Vasile, *Episcopul Melchisedec Ștefănescu – eminent ierarh, pedagog și om de cultură*, Roman, Editura Filocalia, 2010.

voi mai converti în aceste considerații preliminare și pe cea a lui Alexandru Duțu, care va servi și ca introducere pentru urmărirea unei linii laice dezvoltată în vecinătatea muzicii bizantine, bogat ilustrată de vatra muzicală asupra căreia încerc să-mi îndrept atenția. Textul de referință, la care va trebui să înlocuim doar un singur termen și anume „literatură” cu „muzică”, sună astfel: „Atâta timp cât Biserica a fost singura instituție culturală, ea a oferit întreaga literatură”³⁷. Fenomenul este ușor de explicat pentru cei care știu că vasta și profunda creație a lui Johann Sebastian Bach este funciar legată de calitatea autorului, de organist și cantor al bisericii *Sfântul Toma* din Leipzig.

Istoria pedagogiei, ca și cea a culturii, a literaturii și a mentalităților, acordă în ultima vreme o atenție tot mai sporită vieții religioase. La Mănăstirea Neamț, apoi la Putna și la Iași s-au afirmat unele dintre cele mai vechi școli din Moldova, unde se învățau în primul rând cântările bisericești, care constituiau elementele de bază ale pregătirii teologice, culturale, literare, istorice, artistice și estetice, a viitorilor psalți, adevărați fermenți ai vieții spirituale, problemă prezentată pe larg în demersuri precedente, unul dedicat chiar paginilor nescrise ale pedagogiei și culturii noastre³⁸. S-au adăugat studii consacrate unor iluștri reprezentanți ai muzicii de strună din țara noastră: ierarhii Iosif Naniescu și Veniamin Costache, ei înșiși muzicieni, cum i-am creionat în mai multe lucrări din 1993 și 1994³⁹, 1995⁴⁰ și 2008⁴¹ și îi voi prezenta în detalii în continuare, în contextul evoluției muzicii în vatra nemțeană. Căci psalții mănăstirilor și ai bisericilor nu reprezentau doar domeniul muzical, ci ei erau și exponenți ai literaturii și – dacă ne gândim la Grigore Țamblac, la Filothei sin Agăi Jipei, sau la Macarie Ieromonahul (trecut și prin școala muzicală de la Neamț), Anton

³⁷ Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, pp. 9-10.

³⁸ Vasile Vasile, *Pașini nescrise din istoria pedagogiei și a culturii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.

³⁹ *Idem*, Iosif Naniescu – reprezentant de seamă al muzicii psaltice, în: *Muzica*, București, s. nouă, An IV, nr. 4 (16), octombrie-decembrie 1993, pp. 127-137 și an V, nr. 1 (17), ianuarie-martie 1994, pp. 99-111.

⁴⁰ *Idem*, Veniamin Costache (1768-1846) – promotor al muzicii în țara noastră, în: *Teologie și viață*, Iași, serie nouă, An V (LXXI), nr. 1-3, ianuarie-martie 1995, pp. 139-161.

⁴¹ *Idem*, Rolul Seminarului „Veniamin Costache” în evoluția muzicii bizantine din România; în: *Basileia*, Editura Trinitas, vol. I, nr. 1-2, 2008, pp. 37-59.

Pann – sunt chiar reprezentanți marcanți ai literaturii teologice și ai istoriei literaturii noastre.

Cu aceste gânduri mi-am îndreptat atenția asupra celor două vetre de cultură muzicală ortodoxă, Mănăstirea Neamț și Iași, vetre reprezentative nu numai pentru Moldova dar și pentru întreg spațiul românesc, în care vor străluci exponenții lor: Grigore Țamblac, Mihalache Protopsaltul sau Moldovlahul, Ioniță Pralea, Iosif Monahul, Visarion Protopsaltul, Nectarie Frimu, Dimitrie Suceveanu, Dorothei Iordachiu, dar și Gavriil Musicescu, cititor de școală, Ioan Cartu, Titus Cerne, Alexandru Podoleanu, Teodor Teodorescu, Gavriil Galinescu și alții, sprijiniți, direct și indirect, de ierarhi luminați, cărturari și făuritori de cultură, de talia lui Veniamin Costache și Iosif Naniescu. Cele două centre oferă o parte din datele esențiale asupra unui domeniu insuficient sondat sau tratat fragmentar și superficial. În același timp ele oferă anumite repere pentru redresarea muzicii religioase din țara noastră, domeniu asupra căruia acțiunea demolatoare a ateismului comunist a avut efecte mai puțin vizibile dar incomparabil mai amplificate. Cu riscul căderii în subiectivism, voi aminti remarca celor ce considerau că protosinghelul Chiril Arvinte și arhimandritul Victor Ojog au fost ultimii mari psalți nemțeni⁴², din a căror școală se consideră a descinde și autorul acestei lucrări și alți cercetători, ca Alexie Buzera sau Florin Bucescu.

Marele inconvenient al cercetării valorilor muzicale – echivalente ale monumentelor arhitectonice, de iconografie, de artă miniaturală și caligrafică – constă în faptul că, în timp ce acestea s-au conservat, uneori chiar foarte departe de locul unde au fost zămislite, monumentele muzicale contemporane lor ni s-au păstrat într-o măsură mult mai redusă, ori nu au fost încă identificate, așa cum arătam cu ocazia aniversării a 500 de ani de la sfințirea mănăstirii⁴³, manifestare organizată sub patronajul UNESCO, al Sanctității Sale Bartolomeu, Patriarhul ecumenic

---

⁴² Remarca a fost făcută cu ocazia vizitei bizantinologului Dimitri Conomos la Mănăstirea Neamț, de către monahii nemțeni pe care-i rugasem să ne înlănească o demonstrație interpretativă, pentru cunoașterea modului de interpretare a muzicii bizantine de către cei doi mari psalți evocați.

⁴³ Vasile Vasile, *Mănăstirea Neamț – vatră de cultură muzicală românească*, comunicare la colochiul internațional prilejuit de aniversarea Mănăstirii Neamț (500 de ani de la sfințire); în: *Dacia literară*, Iași, An VIII (serie nouă), nr. 27 (4/1997), pp. 7-9.

al Constantinopolului, al Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul României și al I.P.S. Daniel, pe atunci Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, actualul patriarh al României. Unele dintre aceste valori au putut fi descoperite doar prin investigarea globală a celor mai diverse fonduri de manuscrise, răspândite în întreaga țară și chiar și dincolo de fruntariile ei. Printre acestea trebuie amintite cântările *Penticostarului* scrise de mâna lui Visarion de la Neamț care se găsesc în prezent, în fondurile Mănăstirii Neamț, ale Mănăstirii Secu⁴⁴, ale Agapieii, dar și în biblioteca mănăstirilor Bogdana, Ciolanu, Dintr-un Lemn, ale Facultății de Teologie din Sibiu, în fondul Mănăstirii Sinaia sau ale Fundației *Stavropoleos* din București, ori altele aflate în prezent în fonduri athonite, prezentate în ultimele volumele ale cataloagelor destinate tezaurului românesc din Muntele Sfânt, amintite. În plus, trebuie făcută precizarea că forma scrisă a muzicii de cult practică în spiritualitatea românească este ulterioară unor lungi perioade de practicare a cântării în forme orale, ceea ce înseamnă să căutăm urmele ei în epoci mai îndepărtate decât cele în care s-a crezut până acum, în lucrări în care nu apar semnele muzicale. Modelul cel mai la îndemână pentru argumentarea acestei teze îl constituie *Mărimurile* lui Filotei de la Mănăstirea Cozia, fost demnitar al lui Mircea cel Bătrân și care au fost scrise abia în secolul al XIX-lea, ca și *Canonul Floriilor*, după ce trecuseră prin amplul proces de românire, cântări aflate în practica multiseculară a psalților nemțeni.

Voi porni, deci, în restabilirea principalelor repere ale vieții muzicale din marea vatră a spiritualității românești, care este Neamțul – considerat Pantocratorul Românesc – cu convingerea exprimată de Olivier Clément în dialogurile cu Prea Fericitul Bartolomeu I, patriarhul ecumenic al Constantinopolului, că și ctitoria mușatină a fost unul dintre marile porturi ale imensului „fluviu poetic al imnografiei bizantine”, al teologiei „care cântă și care se cântă...”⁴⁵.

---

⁴⁴ Vasile Vasile, *Manuscrisele muzicale din Mănăstirea Neamț*; în: *Catalogul manuscriselor de muzică sacră secolele XI-XX – Moldova*, vol. II, Iași, Editura Artes a Universității de Arte «George Enescu», 2010.

⁴⁵ Bartolomeu I, Patriarhul ecumenic de la Constantinopol – *Biserica și problemele lumii de azi. Vocația universală a ortodoxiei*, cu un cuvânt înainte de I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Iași, Editura Trinitas, 1997, p. 14.